

Presuppositiot ja kääntäminen Miten implisiittinen informaatio käännetään?

Sari Rantanen
Tampereen yliopisto

Abstract

Presuppositions have been studied both in semantics and in pragmatics. It is a complex phenomenon and researchers have not yet found consensus about how presuppositions should be defined. There is a great deal of variation between semantics and pragmatics, even inside of these above-mentioned schools of linguistics. Semantics considers presupposition as a logical relation between sentences whereas pragmatics concentrates on communication and the implicit character of presuppositions. According to pragmatics, presuppositions are the property of the speaker and they are used to convey implicit meaning in communication when it is impossible to express something directly. Therefore, they are an essential part of communication. Translation studies have noticed the importance of presuppositions for the communicative situation between the sender of a message and its recipient, in this case, the writer and his audience. It is important to take into consideration the implicit information when translating in order to avoid misinterpretations. If all aspects of communication are included in the translation, the communicative act is successful. This paper presents the different definitions of presupposition and reflects on how the implicit information conveyed by presuppositions is handled in translations.

Keywords: pragmatics, semantics, presupposition, translation, implicit information

Avainsanat: pragmatiikka, semantiikka, presuppositio, kääntäminen, implisiittinen informaatio

1 Johdanto

Kommunikaatio on monisyinen prosessi: kommunikoida voi niin kielellisesti, kehon avulla kuin signaalein (Nord 1991: 14). Kielellinen kommunikaatio voi olla suullista tai kirjallista. Molemmat muodot sisältävät eri tasoja. Näkyvin taso on suora eli eksplisiittinen viestintä, mutta kommunikaatio sisältää aina myös epäsuoran viestinnän. On olemassa paljon sellaista, mikä jää eksplisiittisen viestinnän ulkopuolelle eli viestin vastaanottajan pääteltäväksi (Ducrot 1972: 6). Yksi epäsuoran viestinnän muodoista ovat presuppositiot, jotka ovat karkeasti määriteltyinä ihmisten tekemiä johtopäätöksiä toisten ilmaisemasta informaatiosta. Teemme jatkuvasti johtopäätöksiä toisten sanomisista ja viesteistä, kuten myös toisten teoista. Epäsuora viestintä on siis läsnä jatkuvasti jokapäiväisessä elämässämme. Miten tällainen epäsuora viestintä ja implisiittiset viestit otetaan huomioon käänöksissä? Onko presuppositioita tarpeen "kääntää" ja kenelle tämä tehtävä kuuluu: kääntäjälle vai tekstin lopulliselle vastaanottajalle?

Tässä artikkelissa tarkastelen ensin, miten presuppositio määritellään semantiikassa ja pragmatiikassa. Sen jälkeen pohdin kääntämisen ja presuppositioiden välistä yhteyttä eli sitä, miten presuppositiot otetaan huomioon käännöksessä ja miten implisiittinen informaatio kääntyy. Pohdintani perustuvat tekeillä olevaan väitöskirjaani ja pro gradu -tutkielmani tuloksiin.

2 Presupposition monet kasvot

Presuppositio on yhteinen käsite monelle eri tieteenalalle. Sitä on tutkittu niin filosofiassa, logiikassa kuin kielitieteessäkin. Kielitieteessä sekä semantiikka että pragmatiikka ovat määritelleet presupposition eri tavoin. Semantiikka keskittyy tutkimaan presuppositioita lausetasolla logiikan ja filosofian oppien mukaan, kun taas pragmatiikka ottaa huomioon kommunikaation ja kielenkäytön. Seuraavassa pohdin miten presuppositiot määritellään semantiikassa ja pragmatiikassa.

2.1 Semanttinen presuppositio

Presupposition juuret ovat logiikassa ja matematiikassa. Matemaatikko Gottlob Frege (1952: 69) oli ensimmäisiä, joka kehitti presuppositiolle määritelmän. Hänen mukaansa presuppositiossa on kyse eräänlaisesta viittaussuhteesta. Väitelause laukaisee aina presupposition, jonka mukaan kyseisessä lauseessa käytetyillä nimillä on referentti. Jotta presuppositio olisi onnistunut, referentin täytyy löytyä kielen ulkopuolisesta maailmasta. (Frege 1952: 69–70.)

Esimerkki 1 on Fregeltä (1952: 69). Se presupponoi, että on olemassa henkilö, johon erisnimi Kepler viittaa.

(1) Kepler kuoli kurjuudessa.

Aikaansaatu presuppositio on onnistunut, jos todellisuudessa on olemassa henkilö, johon voi viitata erisnimellä Kepler. Totuusarvoilla on keskeinen asema Fregen (1952) teoriassa. Lauseet ovat vain tapoja ilmaista tosi tai epätosi. Tämän vuoksi kaksi lausetta, joilla on sama totuusarvo, voivat korvata toinen toisensa ilman, että lauseen yleinen totuusarvo muuttuisi. Fregen määritelmässä vain määritteillä lauseilla on totuusarvo. (Frege 1952: 64–65.) Totuusarvo riippuu kuitenkin myös kielen ulkopuolisesta maailmasta kuten seuraava esimerkki osoittaa:

(2) Nykyinen Ranskan kuningas on kalju.

Esimerkissä 2 Ranskan kuninkaan olemassaolo on itsestäänselvyys ja tiedossa jo ennen lauseen lausumista. Jos tällaista henkilöä ei ole olemassa, koko lause mitätöityy, koska ei ole ketään, kehen voisi liittää sellaisen määreen kuin "kaljuus" (Frege 1952: 69–70). Toisin sanoen lausetta ei voi käyttää missään kontekstissa, jos kyseistä henkilöä ei ole olemassa.

Frege (1952) oli ensisijaisesti matemaatikko, ja hän tarkasteli kieltä loogisten operaatioiden kautta. Silti hän otti presupposition määrittelyssä huomioon myös kielen ulkopuolisen maailman ja sen tärkeyden lauseiden tulkinnassa. Semantiikka otti omakseen Fregen ajattelutavan ja lähti kehittämään sitä omaan suuntaansa. Kuitenkin

myös semantiikassa presuppositio voidaan määritellä usealla tavalla. Eräät semantikot pysyvät tiukasti kieliopin ja lauseiden tasolla, kun taas toiset ottavat huomioon myös kielenkäyttötilanteet. Bertrand Russell on yksi kieliopin kannattajista. Hänen näkemyksensä muistuttaa Fregeä siinä mielessä, että lauseilla on oltava totuusarvo (Russell 1905: 490). Fregen ajattelussa totuusarvo riippuu kielen ulkopuolisesta maailmasta, kun taas Russellin mukaan kielioppi on tärkeämmässä asemassa. Vain kieliopin sääntöjen mukaan oikeaoppisesti muodostetuilla väitelauseilla on totuusarvo. (Russell 1905: 480.) Tämän vuoksi Russellin näkemyksen mukaan esimerkissä 2 Ranskan kuninkaan olemassaolo sisältyy väitelauseeseen (mts. 488).

Russellin ajatus presuppositioista pohjautuu määräisiin kuvauksiin ja asioiden ainutlaatuisuuteen. Englannin kielen määräinen artikkeli ilmaisee asian ainutlaatuisuuden (Russell 1905: 481):

- (3) the present king of France
- (4) the president of the United States

Aivan kuten Fregellä, myös Russellin ajattelumallissa esimerkin 3 lause ei viittaa mihinkään, koska ei ole olemassa Ranskan kuningasta. Esimerkki 4 on puolestaan täysin validi, koska on olemassa sellainen yksittäinen, ainutlaatuinen henkilö, joka on USA:n presidentti. Määräisillä kuvauksilla on siis kontekstuaalinen ulottuvuus; niillä on merkitys vain oikeassa kontekstissa (Russell 1905: 491).

Myös P. F. Strawson on tutkinut presuppositioita. Vaikka Strawson on ensisijaisesti semantikko, hänen määritelmänsä ei jää vain lauseiden tasolle, vaan hän ottaa huomioon myös kielen ja sen käytön välisen yhteyden. Lauseiden totuusarvo riippuu lauseen käytöstä (Strawson 1950: 327). Esimerkiksi Russellin kuuluisa esimerkkilause *Ranskan kuningas on kalju* saa totuusarvon vain, jos sitä on käytetty Ranskan kuningasta käsittelevässä keskustelussa (Strawson 1950: 327 & 330). Fregen mukaan lausetta ei voi lausua, jos ei ole olemassa henkilöä, johon voi viitata termillä *Ranskan kuningas*. Strawson ei sen sijaan vaadi referentin olemassaoloa. Puhuja voi lausua kyseisen lauseen, vaikka kuningasta ei olisi olemassa. Jos referentti puuttuu kielen ulkopuolisesta maailmasta, lause menettää totuusarvonsa, mutta sen käyttäminen on silti mahdollista toisin kuin Fregen mukaan. (Strawson 1950: 331.)

Strawson (1950) ottaa huomioon kontekstin lauseiden ja ilmausten käytössä eikä keskity vain itse lauseisiin kuten monet muut semantikot. Hän ottaa huomioon puhujat, koska puhujat käyttävät lauseita (Strawson 1950: 328). Puhujien merkitys korostuu myös kontekstin määrittelyssä. Strawsonin käsityksen mukaan kontekstiin kuuluvat ajan ja paikan lisäksi puhujan ja kuulijan aikaisemmat tiedot ja kokemukset (Strawson 1950: 336). Lauseilla on Strawsonin mukaan tiettyjä kontekstuaalisia vaatimuksia, jotka niiden tulee täyttää, jotta lausetta voisi käyttää oikein (Strawson 1952: 213). Strawsonin näkemys kielestä on lähempänä pragmatiikkaa kuin semantiikkaa, koska hän myöntää, että kielenkäytöllä ja kontekstilla on merkitystä. Kieltä ei voi tutkia pelkästään yksittäisten lauseiden tai kielen rakenneyksiköiden kautta kuten perinteisessä semantiikassa on tapana.

Myös George Collingwood [1940] tarkastelee presuppositioita laajemmasta näkökulmasta. Hän yhdistää presuppositiot ihmisten toimintaan (Ducrot 1972: 43).

Ihmisten toiminnan taustalla on aina jokin tavoite. Esimerkiksi keskustelun tavoitteena on antaa toiselle uutta tietoa. Lauseet ovat osa keskustelua, joka siis on ihmisen toimintaa. Lauseet eivät voi saavuttaa haluttua tulosta ja tavoitetta ilman presuppositioita (Ducrot 1972: 43 [Collingwood 1940]). Collingwood [1940] vertaa presuppositioiden käyttöä muuhun ihmisten toimintaan kuten mittaamiseen. Välimatkojen mittaamiseen käytetään mitta. Mitan tarkkuus on mittaamisen välttämätön presuppositio. (Ducrot 1972: 42.)

Kuten esitellyt määritelmät osoittavat, semantiikassa on monta tapaa selittää presuppositio. Toiset teoreetikot ovat pysyneet logiikan tasolla, kun taas toiset ovat laajentaneet näkökulmaansa. Pragmatiikka lähestyy presuppositiota käytön kautta, ja sen teorioissa on havaittavissa elementtejä semantiikan opeista, mikä on luonnollista, koska pragmatiikka kielitieteen alana kehittyi vasta 1960-luvulla, jolloin semantiikan presuppositiotutkimuksella oli jo pitkät perinteet. Myös pragmatiikassa on eri määritelmiä presuppositiolle. Seuraavassa luvussa käyn läpi pragmatiikan näkemykset presuppositiosta.

2.2 Pragmaattinen presuppositio

Pragmatiikan presuppositiotutkimuksessa keskeistä on kommunikaatio. Kommunikaatio perustuu yhteistyöhön ja keskustelun maksimeiden noudattamiseen. Ihmiset pyrkivät keskustellessaan yhteistyöhön; kuulija ymmärtää, että puhuja haluaa välittää jotain, ja pyrkii omalla toiminnallaan takaamaan, että haluttu viesti menee perille. Keskustelu on toimiva, jos siinä noudatetaan Paul Gricen (1975) kehittämiä keskustelun maksimeja. Puhujan tulee puhua vain sen verran kuin on tarpeellista, eikä hän saa valehdella tai puhua sellaisesta, mistä hänellä ei ole varmaa tietoa. Lisäksi puhujan tulee pysyä aiheessa ja olla selkeä. (Grice 1975: 46.)

Pragmaattisen presupposition kantaisä Robert Stalnaker (1974: 199) keskittyy kommunikaatioon, jonka taustalla ovat siihen osallistuvat henkilöt, heidän tietonsa ja uskomuksensa. Heidän uskomuksensa ja tietonsa muodostavat yhteisen taustatiedon kuulijan ja puhujan välillä (Stalnaker 1974: 199). Yhteinen taustatieto on olennainen osa kontekstia, jolla on merkittävä rooli pragmaattisissa presuppositioissa. Semantiikka ja pragmatiikka eroavat toisistaan siinä, että pragmatiikassa ihmisillä on presuppositioita, ei lauseilla kuten semantiikassa (Stalnaker 1974: 200). Stalnaker (1974: 200) määrittelee presupposition näin:

Lause L on presuppositio, jos puhuja uskoo, että lause L tai uskoo, että hänen kuulijansa uskoo, että lause L.

Puhujan on hyväksyttävä lause eli hänen tulee uskoa siihen. Puhujan on myös uskottava, että hänen kuulijansa tunnistaa, että puhujalla on näitä uskomuksia (Stalnaker 1974: 200).

Toisin kuin semantiikassa pragmatiikka ei vaadi lauseilta totuusarvoa. Ainoa, mitä vaaditaan, on että puhuja ja hänen kuulijansa uskovat presuppositioihin. Stalnakerin mielestä presuppositiot ovat puhujan taipumuksia (*speaker disposition*) käyttäytyä tietyllä tavalla. Tämä selittyy sillä, että puhuja voi käyttäytyä kuin tietyt lauseet olisivat osa yhteistä taustatietoa, vaikka on tiedossa, että ne eivät kuulu siihen. Esimerkiksi small talk sisältää paljon sellaista tietoa, joka ei ole ennestään tuttua, mutta joka esitetään niin

kuin se olisi tunnettu fakta. Tämä mahdollistaa sujuvan kommunikaation. (Stalnaker 1974: 202.)

Stalnakerin (1978: 322) määritelmässä kommunikaatio ja sen onnistuminen ovat keskeistä. Keskustelussa kaikilla osapuolilla on omat presuppositioensa ja ideaalitulanteessa nämä ovat yhtenevät. Jos presuppositioissa on eroja, keskusteluun osallistuvat yrittävät korjata tilanteen, koska presuppositioissa olevat erot voivat johtaa kommunikaation epäonnistumiseen. (Stalnaker 1978: 322.)

Pragmatiikassa kontekstilla on suuri merkitys. Presupposition voidaan määritellä olevan lauseen ja lausumishetken kontekstin välinen suhde. Lausumisen kontekstiin lukeutuvat puhuja ja hänen yleisönsä sekä lausumisen fyysinen (paikka, ympäröivät tavarat yms.) ja kulttuurinen ympäristö. (Keenan 1971: 49.) Kontekstiin kuuluvat myös käsillä oleva puheenaihe ja siihen liittyvät asiat. Kontekstilla on kaksi roolia: se on osa puheenaihetta, mutta sen avulla voi myös tulkita keskustelua. Konteksti on alati muuttuva: keskustelun edetessä siihen lisätään tietoa, joka taas toimii pohjana uudelle keskustelulle. Kontekstissa on paljon sellaista, minkä oletetaan olevan yhteistä kaikille keskusteluun osallistujille. Tässä näkyy yhteistyön periaate. Oletetaan, että jotkin asiat ovat jo tiedossa, joten niitä ei enää selitetä tai eksplikoida. Näin keskustelusta tulee sujuvaa. (Stalnaker 1998: 5.)

Semantiikka ja pragmatiikka eroavat siis merkittävästi presuppositioiden määrittelyn ja tutkimuksen osalta. Semantiikka ottaa lähtökohdakseen lauseet ja loogiset toiminnot, kun taas pragmatiikassa pääpaino on kommunikaatiossa ja ihmisten uskomuksissa. Seuraava esimerkki voidaan tulkita sekä semanttisesti että pragmaattisesti.

- (5) Oletko lakannut lyömästä vaimoasi?
(a) Kyllä, olen lakannut lyömästä vaimoani.
(b) Ei, en ole lakannut lyömästä vaimoani.

Esimerkissä 5 verbi *lakata* laukaisee presupposition “hän on aiemmin lyönyt vaimoan”. Verbin semanttinen luonne viittaa siihen, että aikaisemmin on tehty jotain, mitä ei enää tehdä. Lause b vaikuttaa kysymyksen negaatiolta, mutta jos kysymyksen ilmaisema väite ei ole totta, on välttämätöntä, että lause b on totta. Kuitenkin mies, joka ei ole koskaan lyönyt vaimoansa, ei voi vastata kummallakaan vastausvaihtoehdolla, koska ne molemmat antavat ymmärtää, että hän on lyönyt vaimoan. Jotta nämä lauseet olisivat totta, on välttämätöntä, että puhuja on joskus lyönyt vaimoan. Semantiikassa siis vaaditaan totuutta kielen ulkopuolisessa maailmassa eli että puhuja on lyönyt vaimoansa. Pragmatiikassa puolestaan riittää pelkkä uskomus väkivallasta.

Edellä mainittu esimerkki osoittaa hyvin, millainen voimavara presuppositiot ovat kommunikaatiossa. Presuppositioiden avulla voidaan ilmaista paljon sanomatta kuitenkaan mitään. Niiden yksi käyttötapana onkin kertoa jäämättä kiinni kertomisesta (Ducrot 1972: 15). Jos on esimerkiksi luvannut olla kertomatta jostakin, voi kyseisen asian kuitenkin välittää eteenpäin implisiittisesti. Presuppositiot ovat siis olennainen osa kommunikaatiota, joten niitä ei ole syytä unohtaa tutkimuksessa. Pragmatiikka on luonnollinen väylä, jota kautta lähteä tutkimaan presuppositioita, mutta semantiikan merkitystä ei voi kuitenkaan unohtaa. Sanojen merkitykset ja käyttötavat vaikuttavat suuresti tulkintaan. On siis otettava huomioon molemmat kielitieteen alat, kun

presuppositioita tutkitaan. Semantiikan käsityksiä presuppositioista on kritisoitu ja vastapainoksi niille, pragmatiikka kehitti omat kommunikaatiopohjaiset määritelmänsä, mutta mielestäni tällainen kahtiajakoisuus ei auta presuppositiotutkimusta. Kummallakin tieteenalalla on omat etunsa ja hyvät puolensa, ja parhaimman tuloksen saa, jos yhdistää semantiikan ja pragmatiikan.

3 Miten presuppositiot otetaan huomioon käännettäessä?

Presuppositiot välittävät implisiittistä tietoa, joka on olennainen osa kommunikaatiota. Presuppositioiden avulla voi ilmaista paljon sellaista, mitä ei voi tai ei halua ilmaista suoraan. Tämän vuoksi niiden kääntäminen on yhtä tärkeitä kuin suoran informaation kääntäminen. Tutkin presuppositioiden kääntämistä pro gradu -tutkielmassani (Rantanen 2012) ja löysin kolme eri lauserakenteiden muutostyyppiä, jotka vaikuttavat siihen, miten presuppositiot kääntyvät. Nämä muutostyypit ovat: presupposition laukaisevan verbin vaihto, elementin poisjätto ja elementin lisäys. Elementin poisjätto aiheutti sen, että käänös laukaisi vähemmän presuppositioita kuin alkuperäinen, elementin lisäys tuotti enemmän presuppositioita ja presupposition laukaisevan verbin vaihto saattoi johtaa jopa presuppositioiden katoamiseen. Laukaisevan verbin vaihto oli yleisin muutostyyppi, mikä onkin huolestuttavaa, koska presuppositioiden katoamisen yhteydessä katoaa myös arvokasta implisiittistä informaatiota. (Rantanen 2012: 43–45.)

Seuraavissa esimerkeissä on kyse lisäyksestä. Suomenkieliseen käännökseen on lisätty jotain, mitä ei ole suoraan sanottu alkuperäisessä tekstissä.

- (6) Mais parler et faire parler, on *apprenait* cela avant de savoir tirer. (Vargas 2008: 180)
- (7) Puhu ja saa toinen puhumaan, se *opittiin* poliisikoulussa jo ennen ase- käsittelytaitoja. (Luoma 2010: 245)

Lisätty elementti on erisnimi *poliisikoulu*, jota ei mainita alkuperäisessä teoksessa. Alkuperäisestä tekstistä voi kuitenkin päätellä, että puhe on poliisikoulusta. (Rantanen 2012: 60.)

Nämä edellä mainitut muutokset ovat eräänlaisia pragmaattisia adaptaatioita. Elementin poisjätto johtuu yleensä siitä, että kyseessä on lukijalle tarpeeton tieto. On saatettu esimerkiksi jättää pois jokin erisnimi ja korvata se pronomiinilla. Lisäykset ovat yleensä jotain kontekstia selventäviä elementtejä, jotka helpottavat lukijan lukuprosessia. Verbin vaihto voidaan tulkita adaptaatioista tutuksi korvaukseksi, mutta motivaatio sen käyttöön on tässä tapauksessa erilainen. Adaptaatioissa korvaus tehdään kulttuurierojen silottamiseksi, jotta lukija ymmärtäisi tekstin paremmin, mutta presuppositioiden kohdalla motivaationa on verbien semanttinen luonne. (Vehmas-Lehto 1999: 100–106.) Toisinaan on välttämätöntä vaihtaa verbiä, koska kyseistä verbiä ei ole kohdekielessä. Toisinaan taas vaihdossa on kyse verbin semanttisesta laajuudesta. Esimerkiksi synonyymien runsaus mahdollistaa verbin vaihdon. Tällä tavalla voi välttää samojen sanojen toiston. (Rantanen 2012: 87–88.)

Esimerkkinä ns. kielen pakottamasta vaihdosta voidaan esittää ranskan verbi *se foutre*, jolle ei suomen kielessä ole vastinetta, vaan samaa merkitsevä ilmaus on muodostettava verbin ja nominaalilausekkeen avulla.

- (8) Clyde-Fox, *je me fous* que vos vieilles chaussures veuillent entrer là-dedans. (Vargas 2008: 19)
(9) Clyde-Fox, *viis minä siitä*, vaikka sinun vanhat kenkäsi hinkuisivatkin hautausmaalle (Luoma 2010: 21)

Tässä esimerkissä verbin vaihto aiheuttaa presupposition katoamisen. Esimerkissä 8 oleva lause laukaisee faktiivisen presupposition “vos vieilles chaussures veulent entrer là-dedans/vanhat kenkäsi haluavat mennä sinne”, mutta suomenkielinen käännös ei laukaise faktiivista presuppositiota, koska rakenne *viis siitä* ei ole faktiivinen. Kuten esimerkistä näkyy, presupposition katoaminen ei aina ole kovin vakava ilmiö viestin ymmärtämisen kannalta. Viesti säilyy samana, vaikka presuppositio katoaakin.

On myös mahdollista löytää yhteys edellä mainittujen muutostyyppien ja kääntämisen universaalien välille. Kääntämisen universaaleihin kuuluvat muun muassa yksinkertaistuminen, toiston välttäminen ja “kieliopillisuus”, joka tarkoittaa sitä, että käännöksessä vältetään normista poikkeavia elementtejä. Elementtien poisto on yksi tapa yksinkertaistaa tekstiä, jolloin lukeminen ja ymmärtäminen helpottuvat. Tästä on kyse eritoten silloin, kun vaikeita vieraskielisiä sanoja jätetään pois. Aineistossani elementin lisäys tarkoitti useimmiten sitä, että käännökseen oli lisätty jokin erisnimi, kun taas alkuperäisessä sama oli ilmaistu pelkällä pronomiinilla. Esimerkiksi dekkarin päähenkilöön viitataan alkuperäisessä usein yksikön 3. persoonanpronomiinilla *il*. Suomenkielisessä käännöksessä käytetään harvoin pelkkää pronominia, sen sijaan puhutaan *Adamsbergistä* tai *komisariosta*. Tämä voi johtua siitä, että suomen kielessä on vain yksi 3. persoonan persoonanpronomini, joten selvyuden vuoksi *hän* on korvattu jollain toisella muodolla. Tämän tyyppisen elementin lisäyksen voidaan tulkita myös olevan tapa välttää toistoa, mikä on yksi yksinkertaistumisen muodoista. (Vrt. Baker 1993: 241–244.)

Yksinkertaistumisen puolesta puhuu myös se, että aineistoni käännöksissä lauserakenteita oli muutettu yksinkertaisempaan muotoon. Esimerkiksi pitkiä lauseita oli pilkottu useampiin lyhempiin lauseisiin ja kysymyslauseita muutettu sivulauseiksi. Kuten aiemmin totesin, elementin lisäyksellä tai poistolla on vaikutusta presuppositioihin. Niitä voi syntyä vähemmän tai enemmän kuin alkuperäisessä tekstissä. (Rantanen 2012: 86.)

4 Presuppositioiden merkitys kommunikaatiolle

Kommunikaatio on moniulotteinen tapahtuma, johon voi sisältyä niin verbaalista ja non-verbaalista viestintää kuin suoraa ja epäsuoraa viestintää (Nord 1991: 14). Toisia asioita ei voi sanoa suoraan, ja silloin täytyy turvautua implisiittisiin ilmaisumuotoihin kuten presuppositioihin (Ducrot 1972: 5–6). Puhuja voi sananvalinnoillaan johdattaa kuulijansa päättämään tiettyjä presuppositioita ja näin välittää eteenpäin informaatiota sanomatta sitä suoraan. Myös tekstit ovat osa kommunikaatiota, ja niissä vallitsevat samat lainalaisuudet kuin puheen kautta välittyvässä kommunikaatiossa (Nord 1991: 12). Lukijan ja kirjailijan välillä vallitsee kommunikaatitilanne, jossa kirjailija esittää osan viestistään suoraan ilmaistuna ja osan epäsuorasti esimerkiksi presuppositioiden avulla. Kirjailija saattaa haluta ilmaista jotakin olennaista tietoa implisiittisesti ja jättää täten osan sisällöstä lukijan itsensä pääteltäväksi. On olemassa tapauksia, joissa implisiittisellä tiedolla on suurtakin merkitystä. Esimerkiksi sotakirjeenvaihto sisälsi paljon piilotettuja, mutta merkityksellisiä viestejä. Sodan aikana oli välttämätöntä ilmaista asioita epäsuorasti ja piilotettuna, koska sensuuri esti sanomasta kaikkea suoraan.

Viestintä sisältää siis monta puolta, joilla on merkitystä koko kommunikaatiolle. Miten nämä kommunikaation eri puolet otetaan huomioon käänöksissä? Jos ajatellaan esimerkiksi jo mainittua sotakirjeenvaihtoa, on selvää, että tällaisissa tapauksissa on tärkeitä kääntää kaikki tieto. Jos jotakin jättää pois, voi viesti muuttua niin, että olennainen implisiittinen informaatio katoaa ja kommunikaatio epäonnistuu. Kääntäminen on kuitenkin viestin välittämistä, joten on tärkeitä ottaa kääntämisessä huomioon sekä eksplisiittinen että implisiittinen viestintä. Kuinka paljon kääntäjä ajattelee presuppositioita ja muunlaista epäsuoraa viestintää? Pyrkikö hän etsimään piilotettuja viestejä ja kääntämään nämä lukijalle vai kääntääkö hän vain näkyvän osan parhaan kykynsä mukaan? Pro gradu -tutkielmani osoitti, että jos eksplisiittinen on käännetty alkuperäisen tekstin mukaan, implisiittinen informaatio seuraa mukana ja säilyy sellaisenaan (Rantanen 2012: 45). Tästä voisi päätellä, että kääntäjä voi keskittyä vain siihen, mikä ilmaistaan suoraan ja jättää implisiittisen viestinnän lukijoiden selvitettäväksi. On kuitenkin selvää, että presuppositiot ja muunlainen implisiittinen tieto on syytä ottaa huomioon. Muutoin seurauksena saattaa olla väärin presuppositioiden esiin tuominen (Baker 1992: 253). Näin voi käydä, jos kääntäjä ei esimerkiksi noudata kohdekielen konventioita tai ota huomioon kontekstia tai lukijan odotuksia. (Baker 1992: 260.)

Kääntäjän on hyvä olla tietoinen tekstin sisältämästä implisiittisestä informaatiosta, mutta hänen ei kannata tehdä asioita lukijalle liian helpoksi ja tarjota kaikkea valmiina (Baker 1992: 263). Lukeminen on aktiivinen prosessi lukijan ja kirjailijan välillä. Kirjailija käy jokaisen lukijansa kanssa omaa dialogia, ja jokainen lukija tulkitsee tekstiä omalla tavallaan. Joku löytää piilomerkitykset, kun taas joku toinen ei. Kääntäjän voi olla vaikea löytää tekstin sisältämiä presuppositioita, koska hän on ikään kuin samalla viivalla tekstin alkuperäisen kohdeyleisön kanssa. Hän tuntee lähdekulttuurin niin hyvin, että hän ymmärtää implisiittisen informaation samalla tavalla kuin muutkin lähdekulttuurin edustajat, jolloin sen tunnistaminen voi olla vaikeata. (Nord 1991: 97.)

Se, miten tarkkaan implisiittinen informaatio tulisi ottaa huomioon käänöksissä, riippuu paljolti tekstityypistä ja yleisöstä. Ihmisiä ohjaava kirjallisuus, kuten uskonnolliset tekstit ja propaganda, sisältää oletettavasti paljonkin epäsuoraa viestintää. Viihdekirjallisuuden kohdalla implisiittisyyden merkitys pienenee, vaikka tässäkin kääntäjän tulisi ottaa huomioon viestin kaikki puolet ja mahdollisuuksien mukaan kääntää kaikki, mikä kirjailijalla on sanottavana. Koska kääntäjä on ensin lukija ja sitten vasta kääntäjä, hän myös tulkitsee tekstin omalla tavallaan ja välittää oman tulkintansa eteenpäin (Oittinen 1995: 59). Tämän vuoksi ei ole varmaa, että viesti ymmärretään niin kuin se halutaan ymmärrettävän (Oittinen 1995: 59). Tämä koskee sekä eksplisiittistä että implisiittistä viestintää.

Kääntäminen on yksi kommunikaation muodoista. Kääntäjä toimii välittäjänä lähde- ja kohdekulttuurin välillä. (Nord 1991: 11.) Kommunikaatiossa pyritään aina yhteisymmärrykseen ja onnistuneeseen lopputulokseen, joten kääntäjän tulee ottaa huomioon käänöksen lukijan odotukset ja taustatiedot (Baker 1992: 260). Samalla kääntäjän tulisi olla lojaali kirjailijalle ja pyrkiä välittämään kirjailijan viestit sellaisena kuin tämä on ne tarkoittanut, eikä lähteä muuttamaan niitä kuin pakon edessä. Kääntäjän rooli on suuri. Hänen täytyy tasapainoilla yhtäältä kirjoittajan “vaatimusten” ja lukijan

odotusten välillä, jotta kirjoittajan viesti välittyisi niin, että se tuottaisi samat reaktiot niin kohdekulttuurissa kuin lähdekulttuurissakin. Reaktio on sama, jos kaikki tekstin ulottuvuudet on otettu huomioon. Tämä tarkoittaa myös implisiittisen tiedon huomioonottamista, koska implisiittisyydellä on merkitystä.

Presuppositio on implisiittisyyden muoto, jolla on voimakas vaikutus kommunikaatioon. Kuten Robert Stalnaker (1998: 7) sanoi: “joskus tehokkain tapa kommunikoida jotain mikä on totta, on presupponoida jotain valheellista”. Täten on olennaisen tärkeätä, että myös presuppositiot käännetään, mutta se ei välttämättä ole niin yksinkertaista kuin miltä se kuulostaa. Kyseessä on monimutkainen ilmiö, joka voi tuntua hämmäntävältä jopa kielen asiantuntijoiden näkökulmasta. Aihe kaipaa lisää tutkimusta ja sen vuoksi jatkan presuppositioiden kääntäminen tutkimista väitöskirjassani.

Kirjallisuuslähteet

Baker, Mona 1992. *In Other Words. A coursebook on translation*. New York: Routledge.

Baker, Mona 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies: Implication and Applications*. Teoksessa: Mona Baker, Gill Francis & Elena Tognini-Bonelli (toim.) *Text and Technology. In honour of John Sinclair*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 233–250.

Ducrot, Oswald 1972. *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*. Paris: Hermann éditeurs des sciences et des arts.

Frege, Gottlob 1952. *On sense and reference*. Teoksessa: Peter Geach & Max Black (toim.) *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Basil Blackwell, 56–79.

Grice, H. Paul 1975. *Logic and conversation*. Teoksessa: Peter Cole & Jerry L. Morgan (toim.) *Syntax and Semantics vol 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.

Keenan, Edward L. 1971. *Two kinds of presupposition in natural language*. Teoksessa: Charles Fillmore & D. Terence Langendoen (toim.) *Studies in Linguistics Semantics*. New York: Holt, Rinehart and Winston inc., 44–52.

Luoma, Marja 2010. *Jalattomat, elottomat*. Helsinki: Gummerus.

Nord, Christiane 1991. *Text Analysis in Translation*. Englanninkielinen käännös Christiane Nord ja Penelope Sparrow. Amsterdam: Rodopi.

Oittinen, Riitta 1995. *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.

Rantanen, Sari 2012. *Constance sous la traduction? Une étude sur les presuppositions factives en français et leurs traductions en finnois et en espagnol*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-22781> [viitattu 9.11.2014].

Russell, Bertrand 1905. *On Denoting*. Saatavissa: <http://www.uvm.edu/~lderosse/courses/lang/Russell%201905%29.pdf> [viitattu 11.11.2014].

Stalnaker, Robert C. 1974. Pragmatic presuppositions. Teoksessa: Milton K. Munitz & Peter K. Unger (toim.) *Semantics and philosophy*. New York: New York University Press, 197–213.

Stalnaker, Robert C. 1978. Assertion. Teoksessa: Peter Cole (toim.) *Syntax and Semantics 9: Presupposition*. New York: Academic Press, 315–330.

Stalnaker, Robert C. 1998. On the Representation of Context. *Journal of Logic, Language and Information*, 7, 3–19.

Strawson, P. F. 1950. *On Referring*. Saatavissa: <http://www.eecoppock.info/Presupposition/Readings/strawson50.pdf> [viitattu 12.11.2014].

Strawson, P. F. 1952. *Introduction to logical theory*. London: Methuen & Co Ltd.

Vargas, Fred 2008. *Un lieu incertain*. Paris: Viviane Hamy.

Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. *Kopiointia vai kommunikaatiota? Johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finn Lectura.

Kirjoittajan esittely ja yhteystiedot

Sari Rantanen on jatko-opiskelijana Tampereen yliopistossa. Hän valmistelee väitöskirjaa presuppositioiden kääntämisestä.

Sähköpostiosoite: Rantanen.Sari.M@student.uta.fi